

In memoriam
Kari S. Tikka
1944–2006

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS
SUOMEN LAKIMIESLIITTO
HELSINGIN YLIOPISTON OIKEUSTIETEELLINEN
TIEDEKUNTA
HELSINKI

Toimituskunta / Editorial Board

Edward Andersson

Kai Kalima

Timo Viherkenttä

Pekka Vihervuori

Tilausosoite / Orders

Suomalainen Lakimiesyhdistys / Finnish Lawyers' Association

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki, Finland

tel. +358 (0)9 6120 300

fax + 358 (0)9 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen ja taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa

Kari S. Tikan valokuva s. V Jakke Nikkarinen

Taitto: Keski-Suomen Painotuote Oy

ISSN 0356-7222

ISBN 978-951-855-266-9

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2007

Timo Rabinä

Henkivakuutuskorvauksesta luopuminen yksityishenkilön varallisuuden siirron ja perintöverosuunnittelun välineenä

Johdanto

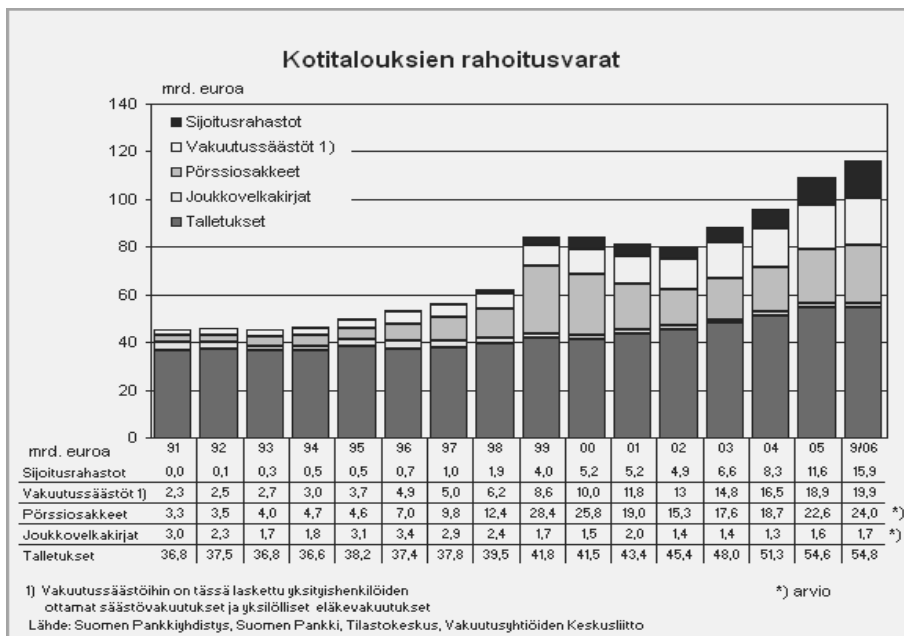
Maamme väestön ikärakenne on viime vuosikymmeninä muuttunut. Elinajan odote on pidentynyt: 1950-luvun alussa suomalaisen miehen elinajan odote oli 60 ja naisen 68 vuotta, kun vastaavat iät ovat nykyisin 75 ja 82 vuotta. Toisaalta syntyvyys on laskenut: 1950-luvun alussa lapsia syntyi keskimäärin kolme jokaista naista kohden, kun vastaava luku nykyisin on noin 1,8 lasta. Väestörakenteen kehitys on kokonaisuudessaan merkinnyt sitä, että Suomen väestö on ikääntynyt ja vanhusten osuus kasvanut. Tilastokeskuksen ennusteiden mukaan vuonna 2030 eri ikäluokat ovat aina 80 ikävuoteen saakka lähes samansuuruiset.¹ Eliniän pidentymisen merkitsee sitä, että samassa suvussa on aikaisempaa useammin elossa samaan aikaan kolme tai neljäkin sukupolvea. Suvun vanhimman kuollessa seuraava sukupolvi on iältään noin 60 vuotta, ja heidän jälkeläisensä puolestaan ovat noin 30-vuotiaita. Viimeksi mainituilla itsellään on jo myös alaikäisiä lapsia.

Tilastokeskuksen viimeisimmän, vuotta 2004 koskevan, varallisuustutkimuksen mukaan kotitaloudet ovat vaurastuneet. Vuonna 2004 suomalaisella kotitaloudella oli varallisuutta keskimäärin noin 147 500 €:n arvosta, kun sitä edellisen vuotta 1998 koskevan tutkimuksen mukaan oli ollut noin 100 000 €. Kasvua oli siis noin 47 %. Kasvusta noin 25 prosenttiyksikköä selittyi oman asunnon arvonnousulla. Vapaa-ajan asuntojen, sijoitusasuntojen ja rahoitusvarallisuuden arvon nousu selitti kasvusta noin 18 prosenttiyksikköä. Eläkeikää lähestyvien 55–64-vuotiaiden varallisuutta kartuttivat nimenomaan viimeksi mainittujen varallisuuserien lisääntyminen.²

Kotitalouksien rahoitusvarallisuuden jakauma eri instrumenttien kesken syyskuun 2006 tilanteen mukaisena ilmenee taulukosta 1.

¹ Ks. Tilastokeskuksen väestörakennetta kuvaavat tilastot, <http://www.tilastokeskus.fi>.

² Ks. Tilastokeskuksen varallisuustutkimus 2004, <http://www.tilastokeskus.fi>.

Taulukko 1. Kotitalouksien rahoitusvarallisuuden jakauma vuosina 1991–2006.

Säästöhenki- ja eläkevakuutukset kuuluvat talletusten, joukkovelkakirjojen, sijoitusrahastojen ja osakkeiden ohella yksityishenkilön sijoitusinstrumenttien valikoimaan. Yleistäen voidaan sanoa, että yksityishenkilöt ottavat säästöhenki- ja eläkevakuutuksia säästämisen ja sijoittamisen tarkoituksessa. Niiden vakuutusluonne jää tällöin taustalle, ja se voidaan itse asiassa jopa kyseenalaistaa.

Yksityishenkilöiden ottamien säästöhenki- ja eläkevakuutusten kanta oli syksyllä 2006 noin 19,9 mrd. €. Tästä määrästä säästöhenkivakuutusten osuus oli noin 14,5 mrd. € ja yksilöllisten eläkevakuutusten noin 5,4 mrd. €. Yksityishenkilöt ottivat tammi–marraskuussa 2006 noin 58 000 uutta säästöhenkivakuutusta ja vastaavana aikana noin 49 000 uutta vapaaehtoista eläkevakuutusta. Uusista vakuutuksista selvä enemmistö on sijoitussidonnaisia.³

Ainakin osaksi vakuutussäästämisen suosiota selittävät tähän säästämismuotoon kohdistuvat erityiset veroedut tulo- sekä perintö- ja lahjaverotuksessa. Veroeduista keskeisimmät ovat vapaaehtoisen eläkevakuutuksen maksun vähennysoikeus pääomatuloista 5 000 €:n enimmäismäärään saakka sekä lahjaverotuksen vapaaosa, 8 500 €, ja perintöverotuksen vapaaosa, 35 000 €. Merkittävä veroetu on myös se, että vakuutussäästämisessä vuosittain kertyvä tuotto kumuloituu verovapaasti korkoa korolle -periaatteella, toisin kuin esimerkiksi pankkitalletuksissa, joukkovelkakirjoissa ja osittain myös osakkeissa.

³ Tiedot löytyvät Finanssialan Keskusliiton Internet-sivulta (<http://www.fkl.fi>) kohdasta julkaisut ja tilastot. Verohallinnon maksuunpanotilaston mukaan verovuonna 2005 vapaaehtoisen yksilöllisen eläkevakuutuksen maksuja vähensi 352 988 verovelvollista ja vähennetty määrä oli suuruudeltaan 528 milj. €; keskimääräisen vähennyksen suuruus oli siten 1 459 €. Vähentäjien määrä on lisääntynyt merkittävästi viime vuosina, sillä esimerkiksi verovuonna 2002 vähennyksen tehneiden määrä oli noin 100 000 alhaisempi eli 254 952 verovelvollista.

Aiheen rajausta ja kysymyksenasettelu

Ikä- ja sukupolvirakenteen muutos yhdistettynä varallisuuden kasvuun merkitsee sitä, että yhä useammin on aihetta pohtia varallisuuden siirtoja perhevarallisuus-, jäämistö- ja perintöverosuunnittelun näkökulmasta. Varsin usein esille nousee kysymys siitä, tulisiko varallisuus siirtää suvussa niin, että yksi sukupolvi ”hypättäisiin yli”. Ennakollisessa suunnittelussa tähän on useita keinoja, kuten elinaikana tehdyt lahjoitukset erilaisine hallinta- ja käyttöoikeusjärjestelyineen tai kuoleman varalta tehdyt testamentit ja vakuutukset edunsaajamääräyksineen. Jos ennakollista suunnittelua ei ole tehty, keinovalikoima supistuu järjestelyihin, joissa omaisuuden saaja luopuu perinnöstä, testamentista tai vakuutuskorvauksesta. Vaikka luotettavaa tilastotietoa asiasta ei olekaan, perintöverotuskäytännössä on havaittu, että luopumistoimet ovat viime vuosina yleistyneet.

Tässä artikkelissa tarkastellaan henkivakuutuskorvauksesta luopumista varallisuuden siirron ja perintöverosuunnittelun välineenä.⁴ Henkivakuutuksella tarkoitetaan tässä yksityishenkilön ottamaa säästöhenkivakuutusta sekä sellaista yksilöllistä vapaaehtoista eläkevakuutusta, johon sisältyy liitännäisvakuutuksena henkivakuutus. Siitä, kenelle vakuutuskorvaus vakuutuksenottajan (tai muun vakuutetun⁵) kuoltua suoritetaan, määrää vakuutuksenottaja vakuutusopimukseen sisältyvässä edunsaajamääräyksessä.

Keskeiset kysymykset, johon tässä artikkelissa pyritään antamaan vastaukset, voidaan tiivistää näin:

1. Millä edellytyksillä henkivakuutuskorvauksesta luopumista pidetään tehokkaana luopumisenä perintöverotuksessa?
2. Kenelle vakuutuskorvaus suoritetaan ja kenen veronalaiseksi saannoksi vakuutuskorvaus katsotaan perintöverotuksessa, kun ensisaja luopuu vakuutustapahtuman jälkeen vakuutuskorvauksesta?
3. Miten PerVL 7a §:n tarkoittama vapaaosa määräytyy silloin, kun vakuutuskorvauksesta luovutaan?

Vaikka onkin todennäköistä, että tulevalla vaalikaudella toteutettavan perintö- ja lahjaveroituksen uudistamisen yhteydessä henkivakuutuskorvausten vapaaosat arvioidaan uudelleen ilmeisesti niiden merkitystä supistaen tai mahdollisesti sijoitustyyppisten vakuutusten osalta vapaaosat jopa kokonaan poistaen, vakuutuskorvauksesta luopuminen ja siihen liittyvät vakuutusosoikeudelliset ja verotukselliset näkökohdat eivät menetä merkitystään: ne vain asettuvat uudella tavalla luopumistoimien kokonaisuudessa. Perilliskohtaisen veronalaisen osuuden ala-

⁴ Artikkelit täydentää luopumistoimien osalta kirjoittajan Verotus-lehdessä vuonna 2006 julkaisemia artikkeleita: Rabinä, Timo: Säästöhenki- ja vapaaehtoiset eläkevakuutukset yksityishenkilön varallisuuden siirron ja verosuunnittelun välineinä I ja II, Verotus 3/2006, s. 236–247 ja 4/2006, s. 398–405.

⁵ Jäljempänä ei erikseen tarkastella tilannetta, jossa vakuutettuna on eri henkilö kuin vakuutuksenottaja, vaan oletetaan vakuutuksenottajan olevan samalla myös vakuutettuna.

rajan nostaminen saattaa jopa entisestään lisätä halukkuutta luopua perinnöstä ja testamentista, ja tässä kokonaisuudessa myös vakuutuskorvauksesta luopuminen on yksi suunnittelu-elementti jatkossakin.

Vakuutuksen edunsaajamääräyksestä

Vakuutus sopimuksessa vakuutuksenottaja määrää edunsaajasta. Edunsaajamääräys on vakuutuksenottajan antama erillinen määräys siitä, kenelle vapaaehtoisen henkivakuutuksen kuolintapaukskorvaus maksetaan vakuutustapahtuman johdosta. Määräämällä edunsaajan vakuutuksenottaja käyttää vakuutuksen omistajalle kuuluvaa omistajavaltaa. Edunsaajamääräys on pääsopimukseen (vakuutus sopimus) nähden liitännäinen ja tahdonvaltainen.

Edunsaajamääräys voi olla yleinen, kuten ”omaiset”, joka onkin selvästi yleisin edunsaajamääräys, tai erityinen, kuten tietty nimellä yksilöity henkilö. Edunsaaja voi olla luonnollinen tai juridinen henkilö. Vakuutus sopimuslain (VakSopL) 50 § sisältää säännökset siitä, miten tietynsisältöistä edunsaajamääräystä (”puoliso”, ”lapset”, ”puoliso ja lapset”, ”omaiset”) on muun selvityksen puuttuessa tulkittava. Edunsaajamääräys voidaan laatia myös niin, että vakuutus suorituksesta tietty euromäärä tai suhteellinen murto-osa menee tietylle edunsaajalle.

Edunsaajamääräys voi sisältää myös toissijaismääräyksen. Määräys on tarpeen erityisesti tilanteessa, jossa edunsaaja on nimetty henkilönimellä. Edunsaajamääräyksessä voi lisäksi olla määräys vakuutuskorvauksen tietystä käyttötarkoituksesta (tarkoitamääräys): esimerkiksi lainaturvavakuutuksessa olevaa määräystä vakuutus suorituksen käyttämisestä vakuutustapahtuman toteutumishetkellä jäljellä olevan lainapääoman, korkojen ja kulujen suorittamiseen voidaan pitää tällaisena tarkoitamääräyksenä.

Jos vakuutus sopimuksessa ei ole määrätty edunsaajasta mitään, vakuutuksenottajan kuoleman johdosta suoritettava henkivakuutuskorvaus kuuluu sopimusoikeudellista pääsääntöä seuraten vakuutuksenottajan kuolinspesään (*e contrario* VakSopL 47.3 §). Tällöin vakuutus suoritus voidaan käyttää vakuutuksenottajan velkojen kattamiseen ja muilta osin jakaa hänen perillistensä kesken. Vakuutuskorvaus kuuluu kuolinspesään myös silloin, jos 1) edunsaajamääräys on peruutettu, eikä uutta määräystä ole annettu, 2) edunsaajaksi nimetty henkilö ei ole elossa vakuutuksenottajan kuollessa, eikä edunsaajamääräykseen sisälly toissijaismääräystä, 3) vakuutuksenottajan ja edunsaajan välinen suhde on esimerkiksi avioeron johdosta päättynyt ja 4) edunsaajamääräyksenä on nimenomaisesti ”kuolinspesä”.

Vakuutuskorvauksesta luopuminen ja luopumisen tehokkuus

Vakuutuksenantajalla on VakSopL 7.1 §:n mukaan tiedonantovelvollisuus vakuutustapahtuman jälkeen sitä kohtaan, jolla on oikeus vaatia suoritusta vakuutuksenantajalta. Vakuutus sopimukseen perustuva korvausvaatimus on VakSopL 73 §:n mukaan esitettävä vakuutuksen-

antajalle vuoden kuluessa siitä, kun korvauksen hakija on saanut tietää mahdollisuudestaan saada korvausta ja joka tapauksessa kymmenen vuoden kuluessa vakuutustapahtuman sattumisesta. Jos korvausvaatimusta ei ole esitetty säädetyssä ajassa, korvauksen hakija menettää oikeutensa korvaukseen. Kysymys on siis vakuutus sopimukseen perustuvan saamisoikeuden vanhentumista koskevasta erityissääntelystä.

Yllä mainittujen säännösten perusteella esimerkiksi säästöhenki- tai vapaaehtoisen eläkevakuutuksen myöntänyt vakuutusyhtiö on velvollinen ilmoittamaan vakuutuksessa mainitulle tiedossaan olevalle edunsaajalle tämän oikeudesta vakuutuskorvaukseen. Edunsaajan on puolestaan esitettävä vakuutusyhtiölle vaatimuksensa kuolintapaussumman maksamisesta mainitun määräajan kuluessa. Kuolintilanteessa normaalimenettely lienee se, että vakuutuksessa mainittu edunsaaja tekee, saatuaan tiedon kuolemantapauksesta, vakuutusyhtiölle hakemuksen kuolintapauskorvauksen suorittamisesta. Luopumistilanteiden näkökulmasta sääntely merkinnee käytännössä sitä, että luopumistahdonilmaisu tulee esitettäväksi yhden vuoden kuluessa vakuutuksenottajan kuolemasta.

Perintöverotuksessa luopumistoimien verokohtelun kannalta on ratkaisevaa se, pidetäänkö luopumista tehokkaana.⁶ Tehokkaalla luopumisella tarkoitetaan sellaista luopujan menettelyä ja sellaista luopumistahdonilmaisuja, että luopujan ei voida katsoa ryhtyneen perintöön, testamenttiin tai vakuutuskorvaukseen. Ratkaiseva kriteeri ”ryhtymisen” näkökulmasta on se, onko perillinen, testamentin saaja tai edunsaaja alkanut kuolintapauksen jälkeen käyttää jäämistöomaisuuteen tai vakuutuskorvaukseen nähden hänelle omistajana kuuluvia oikeuksia (*disponointi*). Pelkkä osallistuminen jäämistöomaisuuden tai vakuutuskorvauksen selvittämiseen ja sen yleiseen hallinnointiin ei vielä merkitse omaisuuteen ryhtymistä eikä siten aiheuta perintöverovelvollisuutta.

Ollakseen tehokas *perinnöstä luopumisen* tulee käsittää koko perintöosuus ja luopumisen tulee tapahtua vastikkeetta, ehdoitta, sijaantulijoita määräämättä⁷ ja riittävän ajoissa. Testamentista luopumiseen sovelletaan samoja periaatteita kuin perinnöstä luopumiseen kuitenkin siten, että testamentista on katsottu voitavan luopua myös osittain. Perinnöstä ja testamentista luopuminen on muotosidonnainen oikeustoimi: luopumisen tulee perintökaaren (PK) 17:2a §:n mukaan tapahtua kirjallisesti. Perintöverotuksessa ongelmattomina on pidetty sellaisia luopumistahdonilmaisuja, jotka on tehty muotovaatimus täyttäen perunkirjoituksen yhteydessä, ja jotka on liitetty verovirastolle toimitettuun perukirjaan. Tällaista menettelyä voikin pitää suositeltavana.

Kun vakuutuskorvaus luonteensa puolesta rinnastuu lähinnä rahalegaattiin, voidaan siitä luopumisen tehokkuudelle asettaa samat vaatimukset kuin testamentista luopumiselle. Sen tulee siten tapahtua vastikkeetta, ehdoitta, sijaantulijoita määräämättä tai vain lain mukaiset sijaantulevat määräten ja riittävän ajoissa. Myös osittaista luopumista on pidettävä tehok-

⁶ Ks. luopumistoimista perintöverotuksen näkökulmasta, Puronen, Pertti: Perintö- ja lahjaverotus, Helsinki 2005, s. 88–96.

⁷ Luopuminen on tehokas, vaikka luopuja määräisi sijaantulijansa, jos sijaantulijoiksi on määrätty ne sijaantulo-perilliset, jotka saisivat luopujan osuuden, jos luopuja olisi kuollut ennen perinnönjättäjää.

kaana. Vakuutuskorvauksesta luopuminen edellyttää käytännössä kirjallista muotoa: edunsaajan tulee ilmoittaa vakuutusyhtiölle luopumisestaan. Jos selvitys tällaisesta luopumistahdonilmaisusta liitetään verovirastolle annettavaan perukirjaan, tilannetta voidaan pitää luopumisen tehokkuuden näkökulmasta ongelmattomana.

Jos luopumista pidetään tehottomana, seurauksena on kaksinkertainen verotus: perilliselle, testamentin saajalle tai edunsaajalle määrätään saantonsa perusteella perintöveroa ja sille, jonka hyväksi luopuminen tapahtui, määrätään saannostaan lahjavero.

Jos sama henkilö saa omaisuutta sekä perintönä perillisasemansa perusteella että henkivakuutuskorvauksena edunsaaja-asemansa perusteella taikka vastaavasti sekä testamentilla testamentin saajana että henkivakuutuskorvauksena edunsaajana, herää kysymys, voiko saaja luopua erikseen perinnöstä/testamentista ja vakuutuskorvauksesta. Periaatteessa sama henkilö voisi saada samalta perinnönjättäjältä omaisuutta jopa kaikilla kolmella saannolla: perillisenä, testamentin saajana ja edunsaajana. Kysymyksestä ei ole verotusta koskevaa oikeuskäytäntöä. Koska jokainen saanto muodostaa oman kokonaisuutensa ja kullakin saannolla on oma perusteensa, tulkintasuositukseksi muodostuu se, että kutakin saantoa arvostellaan erikseen luopumistoimen tehokkuuden näkökulmasta. Perillinen voi siten esimerkiksi luopua perinnöstä tehokkaasti, vaikka hän vakuutuskorvauksen edunsaajana ottaisi vastaan vakuutuskorvauksen tai päinvastoin. Jos vakuutuskorvaus suoritetaan kuolinpesälle, sitä pidetään normaalina jäämistöön kuuluvana omaisuutena, joka siirtyy perillisille osana muuta perintöä PK:n mukaisessa järjestyksessä, eikä siitä siten voida erikseen luopua.⁸

Voiko edunsaaja luopua tehokkaasti yhdestä tai useammasta vakuutuskorvauksesta, jos hän saa saman kuolintapauksen perusteella edunsaajana useita vakuutuskorvauksia esimerkiksi useasta säästöhenkivakuutuksesta? Tältäkin osin ei ole oikeuskäytäntöä. Koska vakuutus-suoritukset rinnastuvat luonteeltaan lähinnä rahalegaatteihin, tulkintasuosituksena voidaan esittää, että edunsaaja voi tehokkaasti luopua yhdestä tai useammasta erillisestä vakuutuksesta maksettavasta vakuutuskorvauksesta, vaikka ottaisiikin vastaan muista vakuutuksista maksettavia vakuutuskorvauksia.⁹

Vakuutuskorvauksesta luopuminen ja sijaantulo-oikeus

Sijaantulo-oikeudesta perinnöstä ja testamentista luovuttaessa

On selvää, että kenelläkään ei ole velvollisuutta ottaa vastikkeetonta etuutta vastaan. Edunsaaja voi siten kieltäytyä vastaanottamasta vakuutussuoritusta. VakSopL:ssa ei ole erityisiä säännöksiä, jotka määrittäisivät, kenelle kuolintapauskorvaus suoritetaan, jos edunsaajaksi määrätty henkilö ei ota vastaan kuolintapaussummaa eli jos hän luopuu siitä vakuutuksenottajan kuoleman jälkeen.

⁸ Samat tulkintasuositukset esittää Puronen, s. 97–98.

⁹ Toisin Puronen, s. 98.

Myös perinnöstä ja testamentista voidaan luopua kuolintapauksen jälkeen. Sijaantulo-oikeus näissä luopumistilanteissa on säännelty kattavammin kuin vakuutuskorvauksesta luovuttaessa. Vaikka PK:n jäämistöoikeudellista sääntelyä ei sovelletakaan suoraan ja sellaisenaan VakSopL:n tarkoituksiin kuolintapauskorvauksiin, on sääntelyillä myös yhtymäkohtia. Varallisuuden siirron ja verosuunnittelun näkökulmasta on tärkeää paikallistaa sääntelyjen erot ja yhtäläisyydet. Tämän vuoksi ja ennen kuin tarkastellaan tarkemmin sijaantulo-oikeutta henkivakuutuskorvauksen kysymyksessä ollessa, on syytä käsitellä pääpiirteet sijaantulo-oikeudesta silloin, kun kysymys on perinnöstä tai testamentista luopumisesta.

Perinnöstä luopuminen ja sijaantulo-oikeus. Tilanteessa, jossa perillinen luopuu perinnönjättäjän kuoleman jälkeen oikeudestaan perintöön, sijaantulo-oikeus määräytyy PK 15:5 ja 16:3 §:stä ilmenevän periaatteen mukaisesti. Perinnön saa se, joka olisi saanut perinnön siinä tapauksessa, että perillinen olisi kuollut ennen perittävää. Sijaantulijat määräytyvät PK:n lakimääräistä perimysjärjestystä koskevan normiston mukaan. Sijaantulo-oikeus on siten laaja.

Testamentista luopuminen ja sijaantulo-oikeus. Testamentin kysymyksessä ollessa sijaantulo-oikeus määräytyy eri tavalla ja on huomattavasti rajoitetumpi kuin perinnöstä luopumisen kohdalla. Ensisijaisesti sijaantulo-oikeus määräytyy testamentin tekijän tahdon mukaisesti: tältä osin kysymys on normaalista testamentin tulkinnasta (PK 11:1 §). Jos testamentin tekijä ei ole testamentissa ilmaissut mitään sijaantulo-oikeudesta tilanteessa, jossa testamentin saaja luopuu testamentista, eikä hänen tahdostaan ole muutoinkaan saatavissa selvitystä eikä olosuhteista muuta johdu, omaisuus menee lähtökohtaisesti sille, joka olisi ollut oikeutettu jäämistöön siinä tapauksessa, että testamenttia ei olisi lainkaan tehty.¹⁰

Luopumistilanteissa on kuitenkin voitu soveltaa analogisesti myös PK 11:6 §:stä ilmenevää sijaantulo-olettamaa. Säännös kuuluu näin: ”Jos testamentin saaja kuolee ennen kuin hänen testamenttiin perustuva oikeutensa on tullut voimaan tai jos testamenttia ei muutoin voida hänen kohdaltaan panna täytäntöön, tulevat hänen jälkeläisensä hänen sijaansa, mikäli heillä olisi ollut oikeus periä testamentin tekijä.” Vaikka säännös koskee sanamuotonsa mukaisesti tilannetta, jossa testamentin saaja on kuollut ennen testamentin tekijän kuolemaa, on siitä ilmenevää periaatetta voitu soveltaa myös luopumistilanteisiin.¹¹ Lainkohdan mukaan sijaantulo on mahdollinen, jos sijaantulija on 1) testamentin saajan jälkeläinen ja 2) samalla lakimääräistä perimystä koskevien sääntöjen mukaan oikeutettu perintöön testamentin tekijän jälkeen. Perimyssuhde testamentin tekijän ja sijaantulijan välillä ei kuitenkaan edellytä, että sijaantulija olisi testamentin tekijän lähin perillinen.¹²

Jos perinnönjättäjä on tehnyt yleistestamentin kaikesta omaisuudestaan ja testamentin saajia on useita ja näistä yksi luopuu osuudestaan, sovellettavaksi voi toissijaisesti tulla myös

¹⁰ Näin Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus II, Helsinki 2000, s. 489.

¹¹ Säännös ei lainkaan koske sellaista tilannetta, jossa testamentin saaja kuolee testamentin tekijän kuoleman jälkeen, mutta ennen kuin testamentattu omaisuus on esimerkiksi konkreettisesti luovutettu testamentin saajalle. Säännöksen soveltamisalan osoittaa tältä osin ratkaisu KKO 1992:99: Testamentin saajan testamenttiin perustuva oikeus tulee perintökaaren 11 luvun 6 §:ssä tarkoitettulla tavalla voimaan jo testamentin tekijän kuollessa. Testamentin tekijän jälkeen kuolleen testamentin saajan osuus kuului hänen kuolinpesäänsä.

¹² Ks. Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Perhevarallisuus-oikeus, Helsinki 2002, s. 307–308.

PK 11:7 §:stä ilmenevä periaate. Tämä lainkohta kuuluu näin: ”Milloin joku on testamentilla määrännyt koko jäämistöstään tai kaikesta, mikä ei ole perillisen lakiosaa, eikä testamenttia voida panna täytäntöön jonkun testamentin saajan kohdalta, on, mikäli 6 §:stä ei muuta johdu, yleisjälkisäädöksen saajain osuuksia vastaavasti lisättävä.” Sijaantulo-olettamana on siten se, että yhden luopuessa muiden yleistestamentinsaajien osuus vastaavasti kasvaa.

Kaikkiaan voidaan todeta, että testamentista luopumista koskeva jäämistöoikeudellinen sääntely antaa mahdollisuudet useisiin vaihtoehtoihin tulkintoihin. Testamentista luopumistilanteita esiintyy kuitenkin harvoin, ja kun sellainen perintöverotuksessa esille tulee, niin verotusratkaisun lähtökohtana pidetään toteutettua tai toteutumassa olevaa perinnönjakoa. Jos perinnönjaossa jäämistö on jaettu PK 11:6 tai 11:7 §:stä ilmeneviä sijaantulo-olettamia noudattaen, verotus on yleensä toimitettu tämän mukaisesti ja testamentista luopumista on pidetty tehokkaana.¹³

Henkivakuutuskorvauksesta luopuminen ja sijaantulo-oikeus

Myös silloin, kun edunsaaja luopuu vakuutuskorvauksesta ja esille nousee kysymys sijaantulo-oikeudesta, ensisijainen lähtökohta tulkinnassa on vakuutuksenottajan tahto. Jos edunsaajamääräykseen sisältyy nimenomainen määräys, kuten toissijaismääräys, sen tilanteen varalta, että edunsaaja luopuu vakuutuskorvauksesta, taikka edunsaajamääräyksestä tai olosuhteista on muutoin pääteltävissä vakuutuksenottajan tahto luopumistilanteessa, tulee vakuutussuoritus maksettavaksi tämän tahdon mukaisesti. Vakuutuksenottajan tahdon ensisijaisuus edunsaajamääräyksen tulkinnaissa ilmenee VakSopL 50.1 §:stä. Tältä osin tilanne voidaan rinnastaa testamentista luopumiseen.

Jos edunsaajamääräykseen ei sisälly toissijaismääräystä eikä vakuutuksenottajan tahtoa muutoinkaan ole selvitettävissä, on vakuutusosoikeudellisessa kirjallisuudessa katsottu, että *luopumistilanteessa toimitaan ikään kuin edunsaaja olisi jo kuollut vakuutustapahtuman sattumissa*.¹⁴ Luopujan osuus maksetaan edunsaajamääräyksen sisällöstä riippuen vakuutuksenottajan kuolinpesälle, luopujan rinnalla oleville muille edunsaajille tai luopujan sijaan tuleville edunsaajille siten kuin seuraavassa selvitetään.

Vakuutuksessa on vain yksi nimeltä mainittu edunsaaja. VakSopL 49.1 §:n ensimmäisen virkkeen mukaan edunsaajamääräys raukeaa, jos nimeltä mainittu edunsaaja kuolee ennen sitä vakuutustapahtumaa, jossa määräys on tarkoitettu sovellettavaksi. Säännös koskee tilannetta, jossa edunsaajaksi on määrätty vain yksi nimetty henkilö. Jos tämä henkilö on kuollut ennen

¹³ Ks. myös Onikki, Erkki: Jäämistöoikeudellisten määräämistöimien vaikutus perintöverotukseen, Verotus 5/1980, s. 354–355 ja Puronen, s. 99–103. Ks. myös KHO 1968 II 507: Kun testamentin saaja oli luopunut testamentista, jonka perilliset olivat hyväksyneet, niin testamentatun omaisuuden ei katsottu tulleen hänen myötäperillisilleen, vaan hänen lapsilleen eikä omaisuus niin ollen ollut myötäperillisen kunnallisverotuksessa sivuperintönä verotettavaa tuloa. Testamentin tekijä oli kuollut 22.1.1965 eli ennen nykyisen perintökaaren voimaantuloa. – PK 11:6 §:ään sisältyvä oikeusohje sai nykyisen muotonsa vasta uudessa PK:ssa.

¹⁴ Näin Antila, Veli-Aunus – Erwe, Ossi – Lohi, Ilkka – Salminen, Jaakko: Vapaaehtoinen henkilövakuutus, Helsinki 2005, s. 320.

kuin vakuutustapahtuma on sattunut, edunsaajamääräys raukeaa ja vakuutuskorvaus suoritetaan kuolinpesään. Sijaantulo-oikeutta ei siis ole.¹⁵ Sääntely poikkeaa merkittäväällä tavalla siitä, mitä testamentista on säädetty PK 11:6 §:ssä. Periaatetta sovelletaan myös luopumistilanteissa: jos ainoa edunsaajaksi nimetty henkilö luopuu vakuutuskorvauksesta, korvaus maksetaan vakuutuksenottajan kuolinpesälle.

Vakuutuksessa on useita nimeltä mainittuja edunsaajia. VakSopL 49.1 §:n toisessa virkkeessä säännellään tilanne, jossa nimeltä mainittuja edunsaajia on useita ja esimerkiksi yksi heistä on kuollut ennen vakuutustapahtumaa. Tällöin vakuutuskorvaus suoritetaan elossa oleville edunsaajille myös siltä osin kuin se olisi ollut suoritettava aikaisemmin kuolleelle edunsaajalle, ellei vakuutuksenottaja ole toisin määrännyt. Muiden edunsaajien osuudeksi katsotaan lähtökohtaisesti pääluvun mukainen osuus. Kysymys on niin sanotusta kumulatiivisesta edunsaajamääräyksestä. Säännös on vastaavantyyppinen kuin PK 11:7 §:n yleistestamenttia koskeva säännös. Periaatetta sovelletaan myös silloin, kun yksi nimeltä mainittu edunsaaja luopuu vakuutuskorvauksesta.

Vakuutuksessa on useita nimeltä mainittuja edunsaajia ja korvausmäärä on määrätty edunsaajittain arvomääräisesti tai murto-osina. Jos nimeltä mainittuja edunsaajia on useita ja vakuutuskorvaus on määrätty edunsaajittain arvomääräisesti (esimerkiksi A 80 000 €, B 75 000 € ja C muu osa vakuutuskorvauksesta) tai murto-osina (esimerkiksi A $\frac{1}{4}$, B $\frac{1}{4}$ ja C $\frac{1}{2}$), sovellettavaksi tulee VakSopL 49.2 §. Säännöksen mukaan, jos vakuutuksenottaja on kuollut, mutta hänen ilmeisenä tarkoituksenaan on ollut, että elossa oleva edunsaaja saa vain määröosan korvauksesta, suoritetaan kuolleen edunsaajan osuus vakuutuksenottajan kuolinpesälle. Edellä mainituissa esimerkeissä kuolleen edunsaajan arvomääräinen tai murto-osan perusteella määräytyvä osuus vakuutuskorvauksesta suoritettaisiin vakuutuksenottajan kuolinpesälle. Myös tältä osin on nähtävissä yhteyksiä testamenttioikeuteen: jos testamentti sisältää useita rahalegaattimääräyksiä eri henkilöille ja yksi heistä on kuollut ennen testamentin tekijää, ei muiden legaattinsaajien osuus kasva (*e contrario* PK 11:7 §). VakSopL 49.2 §:stä ilmenevää periaatetta sovelletaan analogisesti myös, jos joku edunsaajista luopuu arvomääräisestä tai murto-osaisesta vakuutuskorvauksesta.

Vakuutuksen edunsaajamääräyksenä on ”omaiset” tai muu vastaava. Edellä käsiteltiin tilanteita, joissa edunsaaja tai edunsaajat oli määrätty henkilönimellä. Useimmiten edunsaajamääräyksenä on kuitenkin muu kuin nimeltä mainittu henkilö. Tyypillisin edunsaajamääräys on ”omaiset” ja muita vastaavia määräyksiä ovat ”puoliso”, ”lapset” sekä ”puoliso ja lapset”. VakSopL 50 §:ssä säädetään siitä, kuinka näitä määräyksiä on vakuutusosoikeudessa tulkittava, ellei vakuutuksenottajan tahdosta muuta johdu. Periaate on se, että edunsaajien piiri määräytyy vakuutuksenottajan kuolinhetken ja PK:ssa säädetyn perimysjärjestyksen mukaisesti. Tämä merkitsee myös sitä, että sijaantulo-oikeus on käytännössä yhtenevä PK:n sääntelyn

¹⁵ Vaikka edunsaajan perilliset eivät saakaan vakuutuskorvausta sijaantulo-oikeuden nojalla, saattavat he saada vakuutuskorvauksen ”kuolinpesän kautta”, jos he ovat vakuutuksenottajaan nähden perillisasemassa. Vakuutuskorvauksen suorittaminen kuolinpesälle merkitsee kuitenkin muun muassa sitä, että se voidaan käyttää vainajan velkojen katteeksi ja myös suorituksen verotuksellinen kohtelu saattaa olla erilainen.

kanssa. Jos edunsaajamääräyksenä on ”omaiset” ja vakuutuksenottajan kuolinhetkellä on elossa esimerkiksi kaksi lasta (A ja B) sekä kolmannen jo kuolleen lapsen kaksi lastenlasta (C ja D), vakuutuskorvaus suoritetaan niin, että A ja B saavat kumpikin 1/3 ja C ja D kumpikin 1/6 korvauksen määrästä. Vastaavaa periaatetta sovelletaan myös tilanteessa, jossa joku perillisistä luopuu vakuutuskorvauksesta. Sijaantulo-oikeus määräytyy tällöinkin VakSopL 50 §:stä ilmenevien periaatteiden ja PK:ssa säädetyn perimysjärjestyksen mukaisesti.

Vakuutuskorvauksesta luopuminen ja vapaaosa

Perintöverotuksessa henkivakuutuskorvaukset ovat verovapaita PerVL 7a §:ssä säädettyyn vapaaosan määrään saakka. Vapaaosa on edunsaaja- ja perilliskohtainen¹⁶ ja sen suuruus on 35 000 €. Jos leski saa vakuutuskorvauksen edunsaajana, hänen osuudestaan katsotaan verovapaaksi puolet, kuitenkin aina vähintään 35 000 €.

Vapaaosaa koskevan sääntelyn suhde vakuutuskorvauksesta luopumiseen on varallisuuden siirron ja verosuunnittelun näkökulmasta mielenkiintoinen. Kysymys on siitä, voidaanko vapaaosa ”monistaa” luopumalla vakuutuskorvauksesta tilanteessa, jossa vakuutuskorvaus maksetaan luopujan sijaan tuleville, kun heitä on määrällisesti enemmän kuin yksi. Voidaanko luopujan sijaan tulevia pitää PerVL 7a §:ssä tarkoitettuina edunsaajina tai perillisinä? Vai myönnetäänkö vapaaosa vain yhteen kertaan ensisaajan aseman perusteella jakaen vapaaosan määrä sijaantulijoiden lukumäärällä, vai katsotaanko, että sijaantulijat eivät saa vapaaosaa lainkaan?

Kun lesken vapaaosa on vähintään yhtä suuri kuin perilliskohtainen 35 000 €:n määrä, ja usein siis suurempikin, ei lesken ole yleensä tarkoituksenmukaista luopua vakuutuskorvauksesta. Koska lesken vapaaosan suuruus on sidottu nimenomaan henkilön asemaan leskenä, luopumisen yhteydessä menetettäisiin tämä erityiskohtelu (”vähintään puolet”).

Silloin, kun kysymys on perinnöstä tai testamentista luopumisesta, sijaan tuleville määrätään perintövero itsenäisesti perintöosuuden arvon perusteella. PerVL:n mukainen veroluokka, perintöosuuskohtaiset vähennykset, kuten alaikäisyysvähennys, sekä verotaulukon alaraja ja veron suuruus määräytyvät samalla tavalla kuin jos sijaantulija olisi ollut lähin perillinen.

Seuraavassa tarkastellaan vapaaosan määräytymistä eritellen luopumistilanteet vastaavalla tavalla kuin kappaleessa ”Henkivakuutuskorvauksesta luopuminen ja sijaantulo-oikeus”. Esimerkeissä oletetaan, että ensisijaisen edunsaajan ja hänen sijaansa tulevien sukulaisuussuhde

¹⁶ Silloin, kun vakuutussuoritus maksetaan vakuutuksessa määrätyle edunsaajalle, vapaaosan ja veronalaisen määrän laskenta on varsin yksinkertaista. Sen sijaan silloin, kun vakuutuskorvaus maksetaan kuolinpesälle, ja korvaus siirtyy osana muuta jäämistöä perilliselle, laskenta on mutkikkaampaa; ks. tästä tark. Rabinä, Verotus 4/2006, s. 399. PerVL 7a §:ssä käytetään ilmaisuja ”edunsaaja” ja ”perillinen”: epäselvää on, sovelletaanko vapaaosaa myös testamentin saajaan, jos tämä esimerkiksi yleistestamentin saajana saa osan kuolinpesälle maksetusta vakuutuskorvauksesta. Tulkintasuositus on, että vapaaosaa sovellettaisiin myös testamentin saajaan, vaikka lainkohdassa käytetään vain ilmaisua ”perillinen”.

vakuutuksenottajaan on sellainen, että vakuutuskorvaus on sekä ennen luopumista että sen jälkeen perintöveron alaista.¹⁷

Vakuutuksessa on vain yksi nimeltä mainittu edunsaaja. Jos vakuutuksenottaja on määrännyt edunsaajaksi vain yhden nimeltä mainitun henkilön ja hän luopuu vakuutuskorvauksesta tehokkaasti, edunsaajamääräys raukeaa ja korvaus maksetaan vakuutuksenottajan kuolinpesälle. Tällöin vakuutuskorvausta käsitellään normaalina jäämistöön kuuluvana varallisuutena ja perilliset saavat sen perillisasemansa perusteella. On selvää, että perillisille tulee myöntää perilliskohtainen 35 000 €:n enimmäismäärän suuruinen vapaaosa. Jos perillisiä on useita, vapaaosa voidaan luopumistoimin ”monistaa”.

Vakuutuksessa on toissijaismääräys. Vakuutuksenottaja on voinut määrätä ensisijaisen edunsaajan lisäksi toissijaisen ja vaikkapa vielä kolmassijaisenkin edunsaajan. Tilanne voi olla esimerkiksi sellainen, että ensisijaiseksi edunsaajaksi on määrätty A, toissijaisiksi edunsaajiksi B ja C ja kolmassijaisiksi edunsaajiksi D, E, F ja G. Jos A luopuu vakuutuskorvauksesta tehokkaasti, kuolintapaussumma maksetaan vakuutuksenottajan ilmaiseman tahdon mukaisesti B:lle ja C:lle pääluvun mukaan puoliksi. B ja C saavat vakuutussuorituksen edunsaajina, jolloin heidän kummankin saamasta korvauksesta enintään 35 000 € on PerVL 7a §:n nojalla verovapaata. Verovapaan osuuden määräksi muodostuu tällöin yhteensä enimmillään 70 000 €. Jos A:n lisäksi B ja C luopuvat, vakuutuskorvaus maksetaan kolmassijaisille edunsaajille pääluvun mukaan kullekin 1/4. Tällöin verovapaan osuuden enimmäismääräksi muodostuu 140 000 €. Toissijaismääräys mahdollistaa siten joustavan tavan siirtää varallisuutta verotehokkaasti.

Vakuutuksessa on useita nimeltä mainittuja edunsaajia. Jos vakuutuksen edunsaajiksi on määrätty useita edunsaajia, esimerkiksi A, B ja C, niin vakuutuskorvaus suoritetaan pääluvun mukaan jakaen eli esimerkissä kullekin 1/3 ja kunkin saamasta vakuutussuorituksesta enintään 35 000 € on verovapaata. Jos tässä tilanteessa A luopuisi osuudestaan tehokkaasti, B:n ja C:n osuudet kasvaisivat vastaavasti (VakSopL 49.1 §). B ja C saisivat kuolintapauskorvauksen pääluvun mukaan puoliksi, jolloin kummankin osuudesta enintään 35 000 € olisi perintöverotuksessa verovapaata. Tällaisessa tilanteessa itse asiassa ”menetettäisiin” yksi enintään 35 000 €:n vapaaosa.¹⁸

Vakuutuksessa on useita nimeltä mainittuja edunsaajia ja korvausmäärä on määrätty edunsaajittain arvomääräisesti tai murto-osina. Tilanne voisi olla esimerkiksi sellainen, jossa edun-

¹⁷ TVL 36 §:n 1 kohdassa säädetään siitä, kenen saamana kuolintapauskorvaus katsotaan verovapaaksi tuloksi. Jos saajana on vakuutuksenottajan (vakuutetun) puoliso, hänen suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa oleva perillinen, ottolapsi, kasvattilapsi, puolison lapsi tai hänen kuolinpesänsä, kuolintapauskorvaus on saajalleen tuloverotuksessa verovapaata tuloa ja se verotetaan perintöverotuksessa perintöön rinnastettavana saantona niin kuin PerVL 7a §:ssä säädetään. Jos saajana on joku muu, tyypillisesti esimerkiksi sisar tai veli, vakuutussuoritus on kokonaisuudessaan veronalaista pääomatuloa. Luopujan, sijaan tulevan ja vakuutuksenottajan sukulaissuhteista ja edunsaajamääräyksen sisällöstä riippuen luopumistoimella voidaan siten vaihtaa myös verolajia: tuloverotuksesta perintöverotukseen tai päinvastoin. Tämäkin voi tarjota verosuunnittelumahdollisuuksia. Ks. esimerkiksi siitä, miten kuolinpesälle tehtyä edunsaajamääräystä voidaan hyödyntää verosuunnittelussa, Räbinä, Verotus 4/2006, s. 400–403.

¹⁸ Kuten edellisessä alaviitteessä todettiin, luopumistoimella voidaan vaihtaa joissain tilanteissa myös verolajia. Jos esimerkissä A ja B olisivat vakuutuksenottajan rintaperillisiä ja C olisi vakuutuksenottajan veli, pelkästään verosuunnittelun näkökulmasta saattaisi olla tarkoituksenmukaista, että C luopuisi vakuutuskorvauksesta. C:n saamana korvaus on veronalaista pääomatuloa, kun korvaus A:n ja B:n saamana on perintöveron alaista.

saajina ovat nimeltä mainiten A, jonka osuudeksi vakuutussuorituksesta on määrätty 80 000 €, B, jonka osuudeksi on määrätty 75 000 €, sekä C, jolle määrätään maksettavaksi muu osa vakuutussuorituksesta. Jos A luopuu tehokkaasti vakuutuskorvauksesta, hänen osuutensa, 80 000 €, maksetaan VakSopL 49.2 §:n periaatetta soveltaen vakuutuksenottajan kuolinpesälle. Tällöin vapaaosan määrä lasketaan tämän 80 000 €:n osalta sen mukaan, kuinka vakuutuskorvaus perintöverotuksessa tehtävä fiktiivinen ositus ja perinnönjako huomioon ottaen jakautuu vakuutuksenottajan perillisille. Periaatteessa vapaaosa voisi siis ”monistua”.

Vakuutuksen edunsaajamääräyksenä on ”omaiset” tai muu vastaava. Kun edunsaajamääräyksenä on esimerkiksi ”omaiset”, edunsaajien piiri konkretisoituu kuolinhetkellä VakSopL 50 §:n ja PK:ssa säädetyn perimysjärjestyksen mukaisesti tietyksi henkilöpiiriksi. Näin määräytyvät henkilöt ovat VakSopL:ssa tarkoitettuja edunsaajia samalla tavalla kuin nimeltä mainitut edunsaajat. Sillä seikalla, että edunsaajamääräys on muodoltaan yleinen (”omaiset”), ei ole tässä suhteessa merkitystä.

Oletetaan esimerkiksi, että edunsaajien henkilöpiiri konkretisoituu vakuutuksenottajan kuolinhetkellä hänen puolisoikseen A ja kolmeksi lapsekseen B, C ja D. Jos C, jolla itsellään on neljä lasta, luopuu vakuutuskorvauksesta tehokkaasti, hänen osuutensa maksetaan hänen sijaansa tuleville eli hänen neljälle lapselleen. Kysymys on siitä, pidetäänkö lapsenlapsia VakSopL:ssa ja PerVL 7a §:ssä tarkoitettuina edunsaajina. Kahdessa Hämeenlinnan hallinto-oikeuden julkaistussa ratkaistussa on katsottu, että lapsenlapsia ei pidetty PerVL 7a §:n tarkoitamina edunsaajina. Ratkaisussa 28.8.2006 taltio 06/0312/1 (äänestys 2–1) katsottiin, että ”X:n luopuminen osuudestaan vakuutuskorvaukseen ei tee hänen kolmesta lapsestaan PerVL 7a §:ssä tarkoitettuja edunsaajia. Näiden sijaantulo-osuuksista kustakin erikseen ei näin ollen voida vähentää verovapaata osuutta”. Vähemmistöön jäänyt jäsen totesi: ”Edunsaajana on lakia sovellettaessa pidettävä sitä henkilöä, joka tosiasiallisesti saa vakuutuskorvauksen. Näin ollen X:n sijaan tulleella lapsella on oikeus 35 000 €:n verovapaaseen osaan vakuutuskorvauksesta”. Tapaus on tätä kirjoitettaessa lainvoimaa vailla olevana KHO:n käsiteltävänä. Myös aikaisemmassa Hämeenlinnan hallinto-oikeuden ratkaisussa 14.6.2004 taltio 04/0365/1 (äänestys 2–1) vapaaosa, 35 000 €, myönnettiin vain kerran ja se jaettiin lastenlasten lukumäärän mukaan.

Kuten edellä ilmeni, kysymykseen saataneen KHO:n ratkaisu lähiaikoina. Kun otetaan huomioon VakSopL:n sääntely, sijaantulo-oikeus ja sijaantulijoiden asema tosiasiallisina edunsaajina, perusteltua on, että vapaaosa myönnetään sijaantulijoille kullekin erikseen 35 000 €:n suuruisena. Luopuminen mahdollistaisi siten myös tässä tilanteessa vapaaosan ”monistamisen”.

Veronkiertämistä koskevan PerVL 33a §:n soveltamisesta

Kuten edellä esitetystä voidaan havaita, luopumisoikeustoimet mahdollistavat usein tehokkaan keinon siirtää varallisuutta vastikkeetta jättäen yhden tai jopa useamman sukupolven väliin. Henkivakuutuskorvausten osalta verotehokkuutta lisää mahdollisuus ”monistaa” 35 000 €:n

vapaaosa. Tällöin nousee väistämättä esille kysymys siitä, voidaanko luopumisoikeustoimiin soveltaa PerVL 33a §:n veronkiertämistä koskevaa säännöstä. Säännöksen mukaan, jos perinnönjakosopimukselle, luovutustoimelle tai muulle perintö- tai lahjaverotukseen vaikuttavalle oikeustoimelle on annettu sellainen oikeudellinen sisältö tai muoto, joka ei vastaa asian varsinaista luonnetta tai tarkoitusta, tai jos on ryhdytty muuhun toimenpiteeseen ilmeisesti siinä tarkoituksessa, että perintö- ja lahjaverosta vapauduttaisiin, on perintö- ja lahjaverotuksessa meneteltävä asian varsinaisen luonteen ja tarkoituksen mukaisesti.

Verosuunnittelun ja veron kiertämisen rajapinnassa vallitsee jännite. Verovelvollisella on lähtökohtaisesti oikeus valita verolain sallimista toimintavaihtoehtoista verotuksellisesti edullisin toimintatapa. *Tikka* onkin osuvasti todennut, että lain soveltaja ei voi veron kiertämistä koskevaa säännöstä soveltamalla rakentaa parempaa ja aukottomampaa verojärjestelmää kuin mihin lainsäätäjä on avoimesti tai vaieten tyytynyt.¹⁹

Henkivakuutuskorvauksesta luopuminen merkitsee aidosti sitä, että luopuja ei saa kuolin-tapauskorvausta, vaan sen saa hänen sijaansa tuleva. Luopuja ei voi – tehokkaasti luopuessaan – vaikuttaa siihen, kenelle omaisuus siirtyy, vaan sijaantulijat määräytyvät joko vakuutuksenottajan tahdon mukaisesti tai laissa säädetyllä tavalla. Kysymys ei ole myöskään näennäisestä oikeustoimesta edes siinä tilanteessa, että sijaantuliija olisi luopujan alaikäinen rintaperillinen. Alaikäisen omaisuuden käyttöä sääntelee laki holhoustoimesta ja alaikäisen varallisuuspiiri muodostaa hänen vanhempiansa varallisuudesta erillisen varallisuuspiirin.

Oikeuskäytännöstä voidaan viitata myös ratkaisuihin KHO 30.11.1988 taltio 4819 ja 1992 B 521, joissa kummassakin oli kysymys siitä, että kuolinpesässä oli tarkoitus suorittaa tai oli jo suoritettu osittainen perinnönjako juuri ennen omaisuuden myyntiä. Perinnönjaon suorittaminen merkitsi tuolloin voimassa olleen omaisuuden luovutusvoittoa koskevan sääntelyn vuoksi sitä, että luovutusvoiton verovelvolliskohtainen vapaaosa ”monistui” kuolinpesän osakkaiden lukumäärän mukaiseksi. Kummassakin ratkaisussa katsottiin, että järjestelyyn ei voitu puuttua veronkiertämistä koskevan säännöksen nojalla.

Kokoavasti voidaan todeta, että yksityisoikeudellisesti asianmukaisella tavalla toteutetussa henkivakuutuskorvauksesta luopumisessa riski PerVL 33a §:n soveltamiselle ei ole suuri, jos sitä on lainkaan. Jos järjestelyyn kuitenkin liittyy joitain sellaisia piirteitä, joilla luopuminen tosiasiallisesti peräytetään, tällainen riski on olemassa. Jos esimerkiksi sijaan tuleva alaikäinen lapsi lainaisi kysymyksessä olevat varat luopuja-vanhemmalleen tai ne jollain muulla järjestelyllä palautettaisiin luopujalle, luopumisoikeustointa voitaisiin pitää näennäisenä, jolloin kysymykseen voisi tulla PerVL 33a §:n soveltaminen.

¹⁹ Näin Tikka, Kari S.: Veron torjunta, verosuunnittelu, veron kiertäminen, veropako ja verovilppi. Teoksessa Taloudellinen rikollisuus. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja nro 32, Helsinki 1981, s. 71.

Lopuksi

Kuolintapauksen johdosta maksettavan henkivakuutuskorvauksen verokohteluun liittyy useita erityissäännöksiä, jotka on otettava huomioon perhevarallisuus-, jäämistö- ja verosuunnittelussa. Henkivakuutuskorvauksesta luopuminen, samoin kuin perinnöstä ja testamentista luopuminen, on yksi keino varallisuuden siirrossa sukupolvelta toiselle jättäen yksi sukupolvi väliin. Luopumistoimet ovat kuitenkin vain jälkikäteisiä suunnittelukeinoja, ja keinovalikoima on rajoitetumpi kuin jos suunnittelu tapahtuisi jo ennen perinnönjättäjän tai vakuutuksenottajan kuolemaa. Säästöhenki- ja eläkevakuutuksen edunsaajamääräys on tästä hyvä esimerkki: vakuutuksenottaja voi eläessään edunsaajamääräyksen avulla suunnitella varallisuutensa siirtoa laajemmassa mitassa kuin mihin on mahdollisuus hänen kuolemansa jälkeen.

Luopumistoimia tultaneen jatkossa tekemään yhä useammin ja myös niiden fiskaalinen merkitys tulee kasvamaan. Verolainsäätäjän tulisi perintö- ja lahjaverolain uudistamisen yhteydessä avoimesti ottaa kantaa myös näiden toimien verokohteluun. Ensisijaista on kuitenkin arvioida uudelleen niiden veropoliittisten perusteiden merkitys ja painoarvo, jotka 1990-luvun puolivälissä puolsivat PerVL 7a ja 18a §:ssä tarkoitettujen vapaaosien säätämistä. Jos vapaaosista luovuttaisiin kokonaan ja jos vakuutuskorvausten verotus kiristyisi olennaisesti, jonkinlainen siirtymäkauden sääntely olisi ehkä tarpeen. Laajemmassa tarkastelussa tulisi myös vakavasti harkita mahdollisuutta siirtyä jäämistöverojärjestelmään – varsinkin, kun perillisten lukumäärä on lapsilukumäärän alenemisen myötä aikaa myöten pienenemässä.

* * *

Renouncing a life insurance payment as a vehicle for asset transfers between individuals and for inheritance tax planning

Finland has undergone a demographic change over the past decades; our population is now older than it used to be. As a result, it is more and more often the case that three, or even four, generations of the same family are living at the same time. This change, together with the increasing wealth of households, means that there is more reason to think about asset transfers in terms of family investment planning, inheritance planning and inheritance tax planning. Often this is a matter of whether assets should be transferred within the family by "skipping" a generation. In advance planning, there are many vehicles to achieve this outcome, e.g. *inter vivos* donations of assets with various possession and right-of-use arrangements, wills and insurance policies with beneficiary clauses. In the absence of advance planning, the available vehicles are limited to the heir or beneficiary renouncing the inheritance, the bequest or the insurance payment. In practical inheritance taxation, it has become apparent that renunciations of assets have become more frequent in recent years.

The article deals with the renunciation of a life insurance payment as a vehicle for asset transfers and inheritance tax planning. For the purposes of the article, life insurance is defined as a life insurance policy taken out by a private individual and an individual's voluntary pension insurance policy which contains a supplementary life insurance policy. The beneficiary of the policy after the death of the policyholder is designated by the policyholder in the specific beneficiary clause contained in the policy.

The main questions that the article aims to answer are as follows:

1. What are the criteria for accepting the renunciation of a life insurance payment as material for purposes of inheritance taxation?
2. To whom is the life insurance payment made and who bears the inheritance tax liability concerning the payment, when the primary beneficiary renounces the payment after the death of the policyholder?
3. How does one determine the untaxable portion under section 7a of the Inheritance Tax Act when the life insurance payment is renounced?

As a life insurance payment is by its legal nature close to a money legacy, the renunciation of the payment may be made subject to the same criteria as the renunciation of a testament in order to be material for purposes of taxation. Accordingly, the renunciation must be uncompensated and unconditional, there can be no designated successors or only statutory successors may be designated, and the renunciation must not be delayed. Also a partial renunciation may be material. In practice, the renunciation of a life insurance payment should be made in writing: The beneficiary must notify the insurance company of the renunciation. If a note of such a statement of renunciation is then entered into the estate inventory to be submitted to the Tax Office, the situation can be described as unproblematic in terms of the renunciation being material for purposes of taxation.

If the beneficiary clause in the life insurance policy does not contain a secondary beneficiary and if the wishes of the policyholder cannot otherwise be ascertained, succession after a renunciation follows the same rules as if the beneficiary had predeceased the policyholder. Depending on the contents of the beneficiary clause, the share of the renouncing party will be paid to the estate of the policyholder, the other beneficiaries parallel to the renouncing party, or the beneficiaries succeeding the renouncing party. From the viewpoint of tax planning, the renouncing of a life insurance payment carries a tax advantage, as the insurance payments paid to each of the successors are free of inheritance tax to a maximum amount of EUR 35,000. Thus, the total untaxable portion of the payment may be several times multiplied, if there are more successors than one.

Even though it is probable that the reform of inheritance and gift taxation during the upcoming parliamentary term will include a reassessment of the untaxable portion of life insurance payments, either by reducing it or by doing away with it completely, the renouncing of an insurance payment and the concomitant insurance and tax considerations will not become moot; instead, they will be repositioned within the constellation of different renouncing processes. A rise in the lower limit of the taxable portion may in fact increase people's willingness to renounce inheritances and testaments, and in this context the option of renouncing a life insurance payment will remain a valid planning element also in the future.

Timo Rabinä

D. Econ., LL.Lic., M. Pol. Sc., Docent; Project Manager, The National Board of Taxes